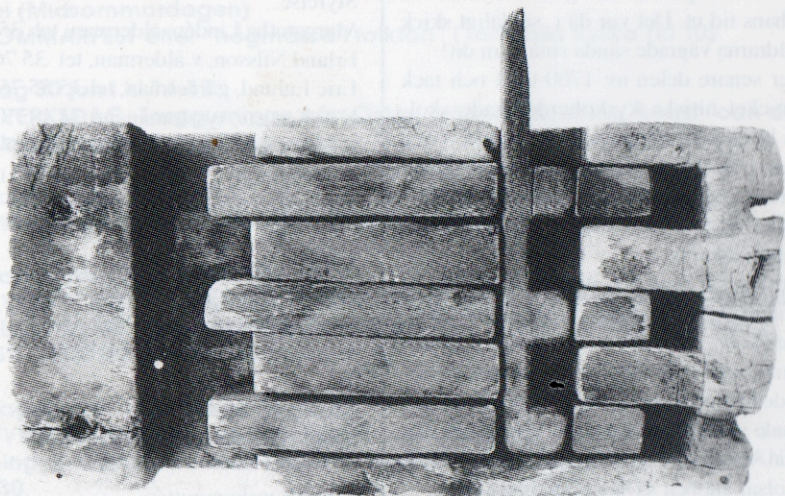

Ur museisamlingarna

Fallregellås

Det ålderdomliga, men inte helt kompletta låset, som kan ses på Bergströmska gården.

Foto: Olle Lorn.

* Vi har på museet ett gammalt trälas, vars konstruktion förbryllar de flesta. Låset är genialiskt utformat och enkelt att förstå, när man väl kommer underfund med hur det fungerar.

* Det har en träregel som kan skjutas fram och tillbaka i en tvärgående ränna i ett trästykke. För att hindra att regeln kan dras ur är det försett med fallreglar. Dessa är rörliga inne i låset, och de tjänar som spärranordning då anordningen är i låst läge.

* För att kunna låsa upp låset måste

man flytta fallreglarna medelst en tränyckel, som är försedd med uppatrikade tappar.

* När dessa är placerade i rätt läge kan de föras uppåt, varvid fallreglarna lyfts upp ur urtagningarna på den underliggande regeln.

* Detta slag av las har troligen varit i bruk ända sedan järnaldern i vårt land. Det har levt kvar ända in i vår tid i vissa landsändar. Vanligast har det varit i Götaland.

Mary Håkansson

Måndagen den 6 juni kl 18

Nationaldagen firas

Flaggtåg från Rådhusorget, musik, högtidstal, sång av skolkör, gymnastikuppvisning

Söndagen den 3 juli kl 14-16

Bellmandagen

firas på Holmberget.
"Bacchi Buller och Bellman"
Se vidare information

S:t Olof

Medlemsblad för hembygdsföreningen

S:t Olofs Gille i Torshälla

Årg. 4 Nr 2 1994

Det var en gång...

I anslutning till S:t Olofs Gillens årsmöte den 28 februari hade ordnats en utställning med "gäramålskonst" från Torshälla. Det var två kända, sedan många år avlidna Torshällabor, Martin Rapp och Elof Maxe, vars intressanta dokumentation av numera försvunna miljöer visades.

Utställningen, som sedan pågick i ett par veckor, blev en stor succé. Hundratals Torshällabor och många andra passade på att få se de många vyer, som nu tyvärr för alltid är borta. Dit hör t ex det här motivet med inte mindre än fem hammagasin, förevigade av Martin Rapp. Nu återstår bara ett av husen. (Foto: Bernt Pettersson).

Åldermannen har ordet

* **Vi har haft ett välbesökt årsmöte** sedan sist. Utställningen kring torshällamålarna Rapp och Maxe, som invigdes samtidigt, rönt stor uppmärksamhet och besöktes av många gamla torshällabor. Ett varmt tack till alla som hjälpte till med utställningen och likaså till dem som ställde sin tavlor till Gillets förfogande.

* **Rapport från årsmötet** finns på annat håll i bladet, men jag vill rikta ett tack till dem som lämnade sina poster: Olle Lorin, Birgit Ehlund och Nanna Eriksson. Olle Lorin lämnade styrelsen, men inte uppdraget som redaktör för S:t Olof. Jag vet att Olle gärna tar emot tips om sådant, som Ni vill ska komma in i tidningen.

* **Den internationella kvinnodagen** blev i år mer än vanligt uppmärksammas här i Torshälla. Då framfördes, med bravur av Gillets nystartade lilla teatergrupp, tre scener ur Bertha Gisslandis krönikespel om kvinnoöden genom tusen år. Man fick för en kort stund möta kvinnor från en svunnen tid och leva sig in i deras villkor, och gruppen lyckades också förmedla sina egna upplevelser och känslor till åhörarna.

Vi kan bara beklaga, att vi inte hade utrymme för alla som ville se spelet. Men vi kommer att uppföra det i oktober igen i Kyrkans hus, om allt går enligt planerna.

Att spelet blev vad det blev kan vi alla tacka Lisa Husin för, som med sin erfarenhet av amatörteater ledde gruppen varsamt men bestämt mot målet.

* **Även om Gillet** till synes legat lågt utåt sett, så har det arbetats febrilt. Styrelsen har träffats ett par gånger med planeringen för

Valborg, Torshälladagen, Nationaldagen och hela sommaren på Gården som viktigaste punkter.

* **Det svåraste ställningstagandet** var Valborgsmässöfirandet. Eftersom det var utslutet att fortsätta med fyrverkeriet måste vi ge något annat i stället. Det enda tänkbara var att ordna en brasa på en lättillgänglig plats, och valet föll på det gamla Kofältet. Nackdelen var, som det visade sig, att vid ihållande regn marken blev mycket blöt på sina håll. Fördelen var att platsen var lätt att nå. Placeringen av kör och vårtalare kan diskuteras. Fördelen var att alla, som verkligen ville lyssna hade möjlighet att göra det utan att bli störda av både lekande barn och pratande vuxna. Kören slapp ockspå att bli insvept i rök, för vinden har en förmåga att leka med oss. Nackdelen var att kören kom lite för långt från elden.

Tidpunkten, kl 18, var kanske ett missförstånd mellan mig och kören. Jag uppfattade att man gärna ville sjunga tidigt för att inte få kvällen så splittrad, nu när vi ändå stod inför en omorganisation.

Fördelar. Många småbarnsfamiljer uttalade sin glädje över att hela familjen för en gångs skull kunde få gå ut tillsammans. Äldre slapp gå hem ensamma i mörkret. Kören kunde läsa noterna! Nackdel: Det var för ljusst när brasan tändes.

Nu får vi utvärdera vårt firande inför kommande år. Hade jag varit lite tidigare ute så hade vi haft en "varm korgubbe" på plats. Kanske nästa år.

Margaretha Lindén

S:t Olofs gille ser tillbaka på ett händelserikt år

Vår förening kunde vid sitt årsmöte den 28 februari se tillbaka på ett rikt verksamhetsår med många aktiviteter, tack vare fina insatser av många medlemmar.

I samband med årsmötet invigdes också utställningen "Gåramålare", då ett stort antal Torshällamotiv, utförda av Elov Maxe och Martin Rapp visades. Tillströmningen var mycket god både vid "vernissagen" som under resten av veckan. Invigningstalet hölls av museintendent Diana Krumins Engstedt.

Efter hälsningsord av åldermannen Margaretha Lindén, som också utlyste en tyst minut för de medlemmar som under året avlidit, däribland den mångåriga styrelseledamoten Alf Andersson, öppnades mötet.

Rune Jonasson utsågs till att leda förhandlingarna, och som vanligt kunde han raskt klubba igenom besluten.

Årsmötet beslöt att bevilja gillet kassör och styrelse samt museikommittén och dess kassör full ansvarsfrihet.

Margaretha Lindén fick förtroendet att ännu ett år vara ålderman. Erland Nilsson, Leif Persson och Ingrid Pettersson, som var i tur att avgå, omvaldes för två år. Nya efter avlidne Alf Andersson och Olle Lorin, som avböjt omval, blev Östen Belin och Marianne Farving.

Övriga i styrelsen är Eric Enlund, K-E Kangas, Stig M Olsson och Tommy Lindberg.

Till revisorer omvaldes Els-Mari Holmberg och nyvaldes Lilian Andersson. Ersättare blev Mary Johansson, omval.

Museikommittén omvaldes med undantag av Birgit Enlund, som avböjt. Efter henne kommer Doris Lindblom. Övriga ledamöter är: Mary Håkansson, museiansvarig, Ingrid Pettersson, Elsa Eriksson, Erland Nilsson

Bernt Pettersson fick en välförtjänt utmärkelse vid årsmötet för sitt mångåriga och ihärdiga arbete med foto och dokumentation.

och Karl-Erik Kangas.

Till valberedning omvaldes Eva Arnell-Nilsson och Marianne Larsson med den senare som sammankallande.

Mötet beslöt att medlemsavgiften skall vara oförändrad kommande år, alltså 50 kronor för enskild och 75 kronor för familj.

Hroar de la Cour framförde synpunkter i frågan om att Torshälla på nytt skulle bli egen stad. Mötet ville dock inte göra något uttalande utan överlät åt enskilda medlemmar att ta ställning.

Efter förhandlingarna tilldelades Bernt Pettersson Hembygdsförbundets hedersnål med lagerkrans och diplom för sina insatser under många år med fotoarkivering och dokumentation. Han svarade också avslutningsvis för en intressant bildkavalkad från Gillets olika aktiviteter under det gångna året.

"Torshälla pedagogi" kan fira 375-årsjubileum

Det är säkert inte många som känner till att Torshälla den 5 april i år kunde fira ett unikt jubileum. På våren 1619 skrev nämligen kyrkoherde Laurentius Birgeri ett brev till Södermanlands hertig, Karl Filip, Gustav II Adolfs yngre bror, och begärde hans stöd och hjälp att grunda en barnskola i Torshälla.

Fanns det då inga skolor tidigare? Förutom de som var knutna till stiftsstäderna fanns det i vissa andra städer sedan gammalt nagon form av enklare undervisning, liksom även i klostren runt omkring. Vissa vaga tecken tyder på att så var fallet även i Torshälla.

Nu var emellertid reformationen genomförd. Allt vad undervisning hette hade fått komma i andra hand. Klosterskolorna var stängda. Det var illa ställt på utbildningens område. Kyrkan insåg att något måste göras.

Biskopen i Strängnäs, Laurentius Paulinus Gothus (1565-1648), hade under sina visitationsresor upptäckt hur skrämmande stor okunnigheten var bland folket, och att den "folkundervisning" som kyrkan ansvarade för var otillräcklig. Som den skicklige organisatör han var lade han snart grunden till ett bestående skolväsende i sitt stift.

Det var helt visst med ett starkt stöd av sin biskop som Birgeri drev skollfrågan hårt. Stödet från borgarna i Torshälla var nog inte speciellt stort. De tyckte med alla sannolikhet att den undervisning i den kristna tron som man fick i kyrkan, och som var helt kostnadsfri, mycket väl räckte för torshällaborna. Man begrep dessutom mycket väl, att en barnskola skulle kosta pengar att underhålla.

Hertigen var emellertid mycket välvilligt inställd, det kan man utläsa av hans svar som löd:

"Den barndomsskola som I ödmjukeligen begären till att upprätta där i staden äro Vi nådigt tillfreds med. Vele ock framledes där

utt förhjälpa, när Vi förnimma, att I samme scolebyggnig i verket have".

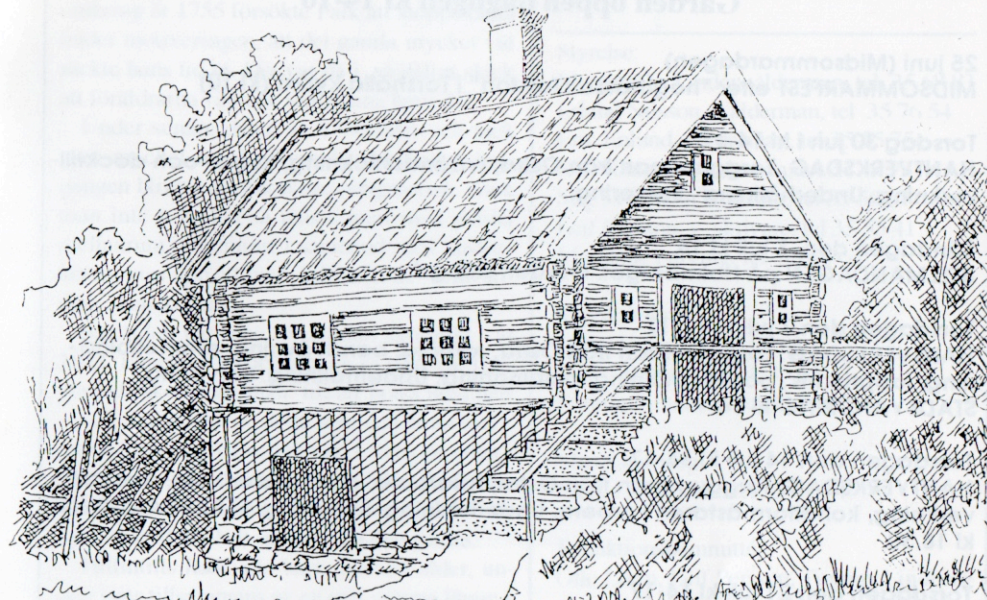
Brevet är daterat den 5 april 1619.

Villkoret för hertigens stöd var att man ordnade en skolbyggnad, och det var nu bekymren började, bekymmer som följt skolan ända in i våra dagar! Och Birgeri hade, som sagt, föga stöd av borgerskapet, när det gällde att ordna en lokal för undervisningen. Detta kom till hertigens kännedom, och följden blev ett mycket skarpt brev från Karl Filip, som hade ordnat både med en "skolemästare" och ersättning till densamme.

Undervisningen kom emellertid igång. Den var i första hand ämnad för gossar. Flickorna fick naturligt sin utbildning i hemmet, den enda de, enligt dåtida tänkesätt, behövde, nämligen att bli goda husmödrar. Det finns dock belägg för att även flickor undervisades i Torshälla pedagogi. I skolan fick man i första hand lära sig läsa, skriva och räkna. Kyrkans undervisning, som ägde rum på söndagarna, var ren katekesundervisning och ett "utantillrabblande".

Lärarna tillsattes av konsistoriet eller domkapitlet och hade fått sin utbildning vid stifts- eller domskolorna. Lönen utgick dels i kronotonde (kontanter och säd), dels i en bestämdavgift av varje elev, och slutligen i så kallad sockengång, som innebar rätten att gå omkring i familjerna och ta emot frivilliga gavor. Detta sätt att, som en lärare uttryckte sig, mer eller mindre "krypa" för brödet upplevde många som mycket obehagligt. Nu hade en lärare längre tillbaka i tiden inte så hög status, och många har bevisligen levt under fruktansvärda förhållanden, nära svältgränsen. Och detta i vår egen stad Torshälla.

Denna barnskola var öppen för alla som hade möjlighet och ville ge sina barn en chans att lära sig läsa och skriva. Men det var inte helt kostnadsfritt. Barnantalet kunde variera från omkring 10 elever till över 60. En uppskattad lärare drog fler elever till skolan,

TORSHÄLLA SKOLE- OCH SKOLMÄSTAREBOSTAD
1754-1845

Erik W. Bergman

Georg Nyström hade i Torshälla Tidning den 2 eller 3 april 1919 vid skolans 300-årsjubileum låtit publicera en bild av "Torshälla skole- och skolmästarebostad", som existerade 1754-1845. Det var en rekonstruktion efter uppgifter från en vid denna tidpunkt mycket gammal person. Bilden var i så dåligt skick att den inte lämpade sig för reproduktion, varför bildläraren Erik Bergman i sin tur gjort en avbildning av Georg Nyströms bild.

medan barnantalet kunde sjunka drastiskt om en lärare hade svart att upprätthålla ordningen. Även om vi inte vet så mycket om skolförhållandena under 1600-talet så vet vi ändå genom biskopsvisitationsprotokollen, att kunskapsnivån höjdes betydligt och att många fler var läskunniga vid seklets slut än när det började.

Det stora problemet under hela århundradet tycks skolhusfrågan ha varit. Ibland tycks man ha varit "inhyrd" hos någon borgare, ibland har man haft egen skolstuga intill kyrkan. När 1700-talet gick in beskrivs skolan som nästan helt nedrutten. För att slippa reparera skolhuset

- man hade ju rustat prästgårdarna för stora pengar - begärde man att få slå samman komministertjänsten och skolmästaretjänsten, eftersom prästen ändå hade bostad i staden. Biskopen gick med största tvekan med på denna tillfälliga lösning, men endast under förutsättning att ingendera parten blev lidande.

Skolan hade en nedgångsperiod under 1730- och 1740-talen under en viss lärare Falks tid. Gång efter annan tas disciplinfrågor upp på kyrkostämman. Helt tydligt saknade Falk förmåga att upprätthålla ordningen. Att vi i denna Falk har ett tragiskt människooöde

Sommar i Bergströmska gården

25 juni - 7 augusti
Gården öppen dagligen kl 14-16

25 juni (Midsommardagen)

MIDSOMMARFEST efter "högmässa i folkton" i Torshälla kyrka (kl 10)

Torsdag 30 jun i kl 14-17

HANTVERKSDAG. Torggumman från Ostra, tvåändsstickning, kvast- och docktillverkning. Underhållning. Servering.

Söndagen den 3 juli kl 14.

BELLMANDAGEN på Holmberget. Gården stängd.

Torsdagen den 7 juli kl 14-17

HANTVERKSDAG. Torggumman från Ostra, rotslöjd, bandvävning, eternellbinding, lappteknik, porslinsmålning, nålbindning. Underhållning. Servering. STADSVANDRING kl 14.

Torsdagen den 14 juli kl 14-17.

HANTVERKSDAG. Torggumman från Ostra, träarbete, eternellbinding, docktillverkning, konditormästaren i arbete. Underhållning. Servering. STADSVANDRING kl 18.30.

Torsdagen den 21 juli kl 14-17

HANTVERKSDAG. Torggumman från Ostra, eternellbinding, näverslöjd, spinning, kardning, halmarbete, tovning. John Eliasson: renovering av bruksmöbler. Underhållning. Servering. STADSVANDRING kl 14.

Torsdagen den 28 juli kl 14-17

HANTVERKSDAG. Torggumman från Ostra, eternellbinding, lappteknik, docktillverkning, knyppling, växtfärgning.

Söndagen den 7 augusti kl 11-14

HEMBYGDSGÅRDARNAS DAG. Friluftsgudstjänst i folkton i trädgården kl 11. Servering kl 12-14 (ca). Underhållning. Hantverkare av olika slag. Hur man renoverar bruksmöbler.

Varje torsdag under juli månad kl 14.

SOMMARMUSIK i Torshälla kyrka. Kaffe på Bergströmska gården.

STADSVANDRINGARNA under ledning av Carl Larsson utgår från Rådhuset och slutar på Bergströmska gården.

NYBYVANDRINGARNA. Gruppbeställning tel 35 82 61, Roger Holmer. (Reservation för ändringar)

Torshälla hembygdsförening S:t Olofs Gille
KDF-kultur
Studieförbundet Vuxenskolan

"Torshälla pedagogi"...

Forts fr sid 5

framför oss är ställt utom allt tvivel. När man planerade att bygga ett helt nytt skolhus omkring år 1755 försökte Falk att stoppa detta under motiveringen, att det gamla mycket väl räckte hans tid ut. Det var då i så dåligt skick att föräldrarna vägrade sända sina barn dit!

Under senare delen av 1700-talet och tack vare mycket nitiska kyrkoherdar hade skolgången blivit i det närmaste obligatorisk. Gick man inte i skolan så måste man med jämna mellanrum, inte minst i samband med husförhören, visa upp att man inhämtat de "nödvändiga" kunskaperna.

När tiden var inne för allmän skolplikt år 1842 fanns det i Torshälla en så pass väl fungerande skola, att man till att börja med helt säkert inte upplevde detta som den stora revolution den i själva verket var. Eftersom salen i dåvarande skolhus endast var 25 kvadratmeter fick man starta med att bygga ett nytt skolhus med skolsal dubbelt så stor som den gamla.

Hittintills hade alla barn, oavsett ålder, undervisats tillsammans av en och samma lärare i ett och samma klassrum. Med allmän skolplikt och ökat barnantal blev detta en ohållbar situation. Man började med att dela barnen i en pojkklass och en flickklass, därav namnet gosskolan och flickskolan, den senare inrymd i Rådhuset. Sedan inrättades en småbarnsskola, först i kopparslagare Arvströms hus, där tandvårdshuset nu ligger, för att senare flytta in i den nybyggda Holmens skola.

År 1900 togs den nybyggda folkskolan i bruk, och antligen kunde alla folkskolebarn få plats under ett och samma tak i en skola anpassad till den nya tidens krav.

Att följa skolans utveckling under de 375 år som gått sedan starten är en spännande historia. Bäst kanske man gör det genom att ta del av de gamla biskopsvisitationsprotokollen och, efter 1842, skolrådshandlingarna. Till hösten hoppas äldermannen att, tillsammans med en gammal kollega, kunna ge ut en något fylligare beskrivning av Torshälla skolas utveckling från 1619 fram till våra dagar.

Margaretha Lindén

Hembygdsföreningen
S:t Olofs gille

Torshälla

Styrelse:

Margaretha Lindén, älderman, tel 35 68 83

Erlend Nilsson, v älderman, tel 35 76 54

Eric Enlund, gärdesman, tel 35 55 75

K-E Kangas, syssloman, tel 34 48 73

Stig M Olsson, skrivare, tel 35 56 67

Leif Persson, v skrivare, tel 35 55 41

Marianne Farving, tel 35 64 63

Suppleanter:

Östen Befin, tel 35 87 03

Ingrid Petersson, tel 35 65 43

Tommy Lindberg, tel 35 70 02

Musciansvarig:

Mary Hakansson, tel 35 61 34

Redaktionskommitté:

Olle Lorin, Leif Persson, Tommy Lindberg

Medlemsavgift: 50 kr för enskild och
75 kr för familj

Bergströmska gården

Lilla gatan 12. Box 41

Tel 016/ 35 50 76

Postgiro 26 81 47 - 6

Muséet öppet torsdagar april-september kl 14-16. Övrig tid visning för grupper efter beställning per tel 35 61 34, 35 55 75 el 35 56 67.

Torstryck, Torshälla 1994

Visste ni...

att hertig Karl år 1594 lät sin hovmålare dekorera ett valv i koret i Torshälla kyrka. Samtidigt skänkte han till staden några kronojordar och kyrkoutjordar.